

ναχικό τυπικό) και J. W. Grisbrooke, «The Formative Period», σελ. 407 (τετραμερής διαιρέση: γνήσιο μοναστικό - ασματικό μοναχικό - γνήσιο ασματικό - εκμοναχικόν ασματικό τυπικό). Βλ. επίσης Eu. Αντωνιάδη, «Περί του ασματικού ἡ βυζαντινού κοσμικού τύπου των ακολουθών της ημερονυκτίου προσευχής», Θεολογία 20 (1949), σελ. 704 εξ.

35. Τον κάθιδα αυτό πρωτοδημοσίευσε ο A.A. Δημητριέφσκυ το 1895 (*Opisanie liturgicheskikh rukopisei: I.Tipik*). O A. Baumstark, "Das Typikon der Patmos-handsschrift 266 und die altkonstantinopolitanische Gottesdienstordnung", *JLW* 6, υποστηρίζει ότι αποδίδει την τάξη των αρχών του 9ου αι. δηλαδή πριν από τον τελικό θρίαμβο της Ορθοδοξίας. Είχε ολοκληρωθεί η εισήγηση αυτή, όταν ανακοινώθηκε μια πολύ ενδιαφέρουσα και σχετική με το θέμα μας ανακοίνωση στο IA' Διεθνές Επιστημονικό Συμπόσιο «Χριστιανική Θεσσαλονίκη: Πόλις συναντήσεως Ανατολής και Δύσεως» (I. M. Blatádov 12-18 Οκτωβρίου 1997) από τον καθ. κ. I. Φουντούλη με θέμα «Το λειτουργικό Τυπικό της Θεσσαλονίκης μέχρι τον Η' αιώνα» (υπό δημοσίευση στα Πρακτικά).

36. Βλ. I. Φουντούλη, *Το λειτουργικόν ἐργον Συμεών του Θεοσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1996.

37.I. Ζηζιούλα, *Θέματα εκκλησιολογίας*, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 36.

38. A. Σμέμαν, *Ευχαριστία*, σελ. 255.

39. R. Taft, «How Liturgies Grow», σελ. 359 εξ.

40. Προβλ. J. Baldovin, «La liturgie stationnée à Constantinople», *LMD* 147 (1981) 85-94.

41. Περισσότερα στο H. Wybrew, *The Orthodox Liturgy. The Development of the Eucharistic Liturgy in the Byzantine Rite*, London 1989, σελ. 115 εξ.

42. Στο ίδιο σελ. 134.
43. R. Taft, «Liturgy and Eucharist», σελ. 416.
44. Στο έδιο.
45. H. Wybrew, *The Orthodox Liturgy*, σελ. 115 εξ.
46. Είναι ευτύχημα το γεγονός ότι κατά την τέλεση της αρχιερατικής λειτουργίας διατηρήθηκε εμφανέστερα το αρχικό νόμημα των πιο πάνω τελετουργιών.
47. R. Taft, «Liturgy and Eucharist», σελ. 423.
48. Για τον λόγο αυτόν όλο και πιο συχνά γίνεται λόγος και στον Ορθόδοξο χώρῳ για «λειτουργική αναγέννηση». Περισσότερα στις μελέτες μου «Ορθοδοξία και Λειτουργική Αναγέννηση», *Lex Orandi*, θ. π., σελ. 11 εξ. και «Η ευχαριστιακή προοπτική της αποστολής της Εκκλησίας», *Σύναξη* 61 (1997), σελ. 29-43.

49. Ο εθνοφυλετισμός, σημειωτέον, καταδικάστηκε θεολογικά με την περίφημη απόφαση της Συνόδου της Κωνσταντινούπολεως το 1872, απόφαση η οποία έκποτε αποτελεί μνημείο συμβολικό και κριτήριο εκκλησιολογικής συμπειφοράς όλων των Ορθοδόξων εκκλησιών.

50. Πολύ ορθά ο W. Hahn, «Prolegomena to the Ecumenical Discussion on the Liturgy», *SL* 2 (1963) 1-28, παρατηρεί ότι «η ελληνική λειτουργία περιλαμβάνει όλες τις πτυχές της ιστορίας της Θ. Οικονομίας (Heilsgeschichte) αρχίζοντας από τη δημιουργία, ενώ η θρησκεία επικεντρώνεται μόνο σε μια και μοναδική... η δεύτερη είναι εξαιρετικά συνοπτική αλλά λιγότερο ζωντανή από την πρώτη» (σελ. 23).

51. Περισσότερα επ' αυτού στη μελέτη του (Μητρ. Περγάμου) I. Ζηζιούλα, «Η ευχαριστική θεώρησις του κόσμου και ο σύγχρονος άνθρωπος», *Πνευματικόν Συμπόσιον*, Αθήνα 1987, σελ. 183-190 και σε νεώτερη έκδοση: *Η κτίση ως ευχαριστία, θεολογική προσέγγιση στο πρόβλημα της οικολογίας*, Αθήνα 1992.

Petros Vassiliadis

The Liturgical Life of the Church of Edessa before and after Iconoclasm

The constant controversy over the ecclesiastical status of Upper Illyricum and the contention on jurisdiction of the spiritual heads of the Churches of Rome and Constantinople over the wider area to which Edessa belongs was one of the factors that undermined the authentic ecclesiastical self-awareness of the local Christian communities. This factor was joined after Iconoclasm by the now dominant interpretation of the church not as a charismatic eschatological community, but as a worldly institutional body, at best for the cure of souls and at worst for the preservation of national identity. The result was the standardised liturgical *ordo* throughout the Eastern Church, which has nonetheless preserved many authentic features.

Απόστολος Αθ. Γλαβίνας

Οι Νομανδοί στη Δυτική Μακεδονία (1082-1083). Το πέρασμά τους από την Έδεσσα και τα Μογλενά*

Ο Ροβέρτος (Γυισκάρδος) ήδη από τις 17 Ιουνίου (1081) της τέταρτης ινδικτιώνας είχε στρατοπεδεύσει στη στεριά με πολυάριθμη δύναμη, από ιππικό και πεζικό, τρομερή στη θέα τού σως το μέγεθος όσο και ως προς τη διάταξη, γιατί ήδη από όλα τα μέρη είχε συγχροτηθεί και πάλι το στράτευμά του. Τη θάλασσα διέπλεε το ναυτικό του με πλοία παντός είδους, με πληρώματα που είχαν μεγάλη πείρα από ναυμαχίες. Περικυκλωμένοι οι κάτοικοι του Δυρραχίου και από τις δυο πλευρές, δηλαδή και από τη θάλασσα και από τη στεριά, και βλέποντες τις δυνάμεις του Ροβέρτου, οι οποίες ξεπερνούσαν κάθε υπολογισμό, είχαν καταληφθεί από μεγάλο δέος¹.

Με τα λόγια αυτά η Άννα Κομνηνή, η θυγατέρα του Βυζαντίου αυτοκράτορα Αλεξίου Κομνηνού, περιγράφει την παρουσία των Νομανδών, που είχαν αποβιβασθεί στα παράλια της Αδριατικής θάλασσας και είχαν πολιορκήσει το Δυρράχιο. Στις 21 Φεβρουαρίου 1082 το Δυρράχιο άνοιξε τις πύλες του και παραδόθηκε στα χέρια των Νομανδών². Από το Δυρράχιο ο Ροβέρτος Γυισκάρδος προχώρησε με τον στρατό του, για να υποτάξει όλη την περιοχή: Οἵ γε μήν Ἀλαμάνοι καὶ Βάραγγοι, γένη δέ οὗτοι δυτικά, κατά τῆς χώρας ἀφεθέντες καθαιροῦσι μὲν τά ἐν Πρέσπᾳ τῶν Βουλγάρων ὑπολειμμένα βασίλεια, σκυλεύοντι τὸν ἐκεῖσε ναόν, ὃς ἐπ' ὄντος τοῦ ἄγιου Ἀχιλλείου ἴδρυται, μηδενός τῶν ἐν ἐκείνῳ φεισάμενοι ἰερῶν, ὃν τινα αἰνθισ ἀνεσώθησαν, τά δέ λοιπά ὁ στράτος διανεμάμενοι εἰς χρῆσιν ἵδιαν μετεσκεύασαν³.

Στην προέλασή του αυτή φαίνεται ότι ο Ροβέρτος δεν συνάντησε δυσκολίες και εμπόδια, όπως τουλάχιστο γίνεται κατανοητό από ότι αναφέρει ο Gaufredus Malaterra: Αφού λοιπόν ο δούκας έγινε κύριος της πόλης ... προχώρησε με τον στρατό πιο πέρα και βαδίζει να υποτάξει όλη την επαρχία με το τέλος του πολέμου. Από εκεί έρχεται κοντά στην πόλη, που λέγεται Καστοριά, γιατί αρνιόταν να υποταχθεί σ' αυτόν, την πολιορκεί και την κλείνει από παντού με τάφρο. Παραπολύ την ταλαιπώρησε, σαν έγινε εκθρός για κάμποσο καιρό, φοβερίζοντάς την με απειλές και μερικές φροές καταπραΐνοντας με κολακείες. Γιατί τριακόσιοι Βάραγγοι κατοικούσαν στην ίδια πόλη, θεωρούμενοι από τον αυτοκράτορα φρουρούς με τη φρούρηση και την ενεργητικότητα αυτών υπερασπιζόταν (η πόλη) παραπολύ. Οταν όμως βλέποντας τους δικούς μας να εμμένουν στην πολιορκία, φοβούμενοι ότι θα ετοιμάσουν πολιορκητικές μηχανές, με τις οποίες ήταν δυνατό να κυριευθεί ευκολότερα, και σκεπτόμενοι μήπως στο μέλλον κάμουν χειρότερη συνθήκη, κάμουν συνθήκη και παραδίδονται. Έτσι, σαν κυριεύεται η πόλη, όλες οι γύρω επαρχίες με τα γειτονικά φρούρια υποτάσσονται. Ο ίδιος πρόγαμτι όλους εκείνους, που προσχωρούσαν στον ίδιο, δεχόταν με τιμές, ενίσχυε με δώρα και τη γνώμη αυτών μεταχειρίζόταν παραπολύ σε εκείνα που έπρεπε να γίνουν. Και αυτό βέβαια έκαμνε με επιμέλεια, ώστε οι άλλοι, όταν άκουαν αυτά, να προσχωρούν σ' αυτόν ευκολότερα. Όμως ο φόβος αυτού έκαμε να συνταράσσεται όλη η αυτοκρατορία, μέχρι την ίδια τη βασιλική πόλη⁴.

Έτσι ο Malaterra περιγράφει την κατάληψη

* Το κείμενο αυτό, σε ευρύτερη μορφή, χωρίς τη βιβλιογραφία, δημοσιεύτηκε στον τόμο *Κατάθεση Τιμῆς στον Μητροπολίτη Σισανίου και Σιατίστης κ. Αντώνιο* (Εκδοση Ιεράς Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης, Σιάτιστα 2004, σσ. 129-154), με τον τίτλο «Οι Νομανδοί στη Δυτική Μακεδονία (1082-1083)».

της Καστοριάς, ενώ η κόρη του Αλέξιου Κομνηνού, η Άννα, που διηγείται τη ζωή του πατέρα της, δε μας δίνει καμιά πληροφορία. Μπορούμε όμως να βγάλομε το συμπέρασμα ότι ο Αλέξιος βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη τους πρώτους μήνες του 1082, και φυσικά εκεί έμαθε την κατάληψη του Δυρραχίου και της Καστοριάς. Οι πληροφορίες αυτές πίεσαν οπωσδήποτε τον Αλέξιο να εγκαταλείψει την πρωτεύουσα και να κινήσει για δεύτερη φορά εναντίον των Νορμανδών. Η νέα αυτή εκστρατεία πρέπει να άρχισε τον Απρίλιο του 1082.

Με την κατάληψη της Καστοριάς άνοιξε για τους Νορμανδούς η είσοδος στην κοιλάδα του Αλιάκμονα και ο Ροβέρτος Γυισκάρδος το μόνο που σκεπτόταν τώρα ήταν να ξεκινήσει εναντίον της Θεσσαλονίκης και στη συνέχεια εναντίον της Κωνσταντινούπολης. Ευτυχώς για τους Βυζαντινούς ο Ροβέρτος δεν μπόρεσε να θέσει σε εφαρμογή το σχέδιό του. Αυτή την ώρα, κατά την οποία η Κωνσταντινούπολη έτρεμε από φόρο μπροστά στον Νορμανδό ηγέτη: *timor autem eius totum imperium, usque ad ipsam regiam urbem, tremere faciebat* (όμως ο φόρβος αυτού έκαμε να συνταράσσεται όλη η αυτοκρατορία μέχρι την ίδια τη βασιλική πόλη), κατά την έκφραση του *Gaufredi Malaterra*⁵, την ώρα κατά την οποία ο Ροβέρδος Γυισκάρδος πίστευε ότι ήταν θριαμβευτής, κατά την εκτίμηση του *Dentzer*⁶, αναγκάστηκε, στα τέλη Απριλίου του 1082, να λάβει τη δύσκολη γι' αυτόν απόφαση να διασχίσει την Αδριατική θάλασσα και να βρεθεί στο ιταλικό έδαφος, για να αντιμετωπίσει από κοντά τις επαναστατικές κινήσεις στο νοτιοϊταλικό βασίλειό του.

Από γράμμα του Πάπα Γρηγορίου Ζ' πληροφορήθηκε ο Ροβέρτος Γυισκάρδος ότι στη Ρώμη εμφανίστηκε ο Ερρίκος Δ' της Γερμανίας και ξέσπασε στο κράτος του συνωμοσία εναντίον του⁷.

Αφού όρισε αρχηγό των δυνάμεών του τον πρωτότοκο γιο του Βοημούνδο, μ' ένα μικρό πλοίο (μονήρες, κατά την Άννα Κομνηνή) διαπεραιώθηκε στη Λογγιβαρδία και από εκεί έφτασε γρήγορα στο Σαλεογιόν⁸.

Κατά τον Γουλιέλμο της Απουλίας ο Ροβέρτος Γυισκάρδος στη διάρκεια ενός έτους (Μάιος 1081 - Απρίλιος 1082) πέρασε στην

Αδριατική θάλασσα με δυο πλοία και επέστρεψε στην Απουλία, αφού προηγουμένως εμπιστεύθηκε το στρατεύμα του στον γιο του Βοημούνδο και στον Βουέννιο:

Robertus geminis exacto navibus anno Adriacis undis loca rursus ad Apula transit. Is primogenito populum commiserat omnet, Cui poterit Buamundus erat, puriterque Brieno⁹.

Ο Βοημούνδος δεν ακολούθησε το σχέδιο του πατέρα του, και από την Καστοριά, διά τῆς Βαγενητίας, έγινε κύριος των Ιωαννίνων¹⁰.

Μόλις ο αυτοκράτορας Αλέξιος έμαθε τα άσχημα νέα από τα Ιωαννίνα, χωρίς καμία καθυστέρηση, αφού συγκέντρωσε όλες τις στρατιωτικές δυνάμεις του, έφυγε γρήγορα, τον Μάιο του 1082, από την Κωνσταντινούπολη για τα Ιωαννίνα¹¹.

Και ο Γουλιέλμος της Απουλίας κάνει λόγο για την απόφαση του Αλέξιου να επιχειρήσει να προκαλέσει καίριο πλήγμα κατά των Νορμανδών, εκμεταλλευόμενος την επιστροφή του Ροβέρτου Γυισκάρδου στην Ιταλία. Όταν ο Αλέξιος, αναφέρει ο Γουλιέλμος, έμαθε ότι ο Ροβέρτος πέρασε τη θάλασσα, πάσχισε να αποκαταστήσει τις απώλειες και να καταστρέψει, κατά την έκφραση του *Gaufredi Malaterra*⁵, την ώρα κατά την οποία ο γιος του Βοημούνδος και ο Βουέννιος, γενναίοι όσο και νουνεχείς και οι δύο:

Post ubi Robertum cognovit Alexius esse Aequore transvectum, vires reparare minutus Nititur absentisque ducis perfringere castra. Haec duo servabant vi consilioque potentes, Filius ille ducis Buamundus et iste Brienus¹².

Ανάμεσα στην Άννα Κομνηνή και στο Γουλιέλμο της Απουλίας υπάρχει μια μικρή διαφορά. Ο Γουλιέλμος αναφέρει ότι ο Αλέξιος Κομνηνός αποφάσισε να ξεκινήσει και πάλι εναντίον των Νορμανδών, όταν έμαθε ότι ο Ροβέρτος Γυισκάρδος επέστρεψε στην Απουλία, ενώ η Άννα δέχεται ότι ο αυτοκράτορας πατέρας της ανέλαβε τη νέα αυτή εκστρατεία κατά των Νορμανδών, όταν έμαθε ότι ο γιος του Ροβέρτου Γυισκάρδου Βοημούνδος είχε καταλάβει τα Ιωαννίνα, τα οποία οι Νορμανδοί είχαν καταληφθεί την ώπαθρη χώρα και τις γειτονεύουσες με τα Ιωαννίνα πόλεις.

Ο Αλέξιος Κομνηνός ήττήθηκε από το Βο-

μούνδο στα Ιωαννίνα· λίγο αργότερα υπέστη και μια δεύτερη ήττα¹³. Οι δυο αυτές απανωτές επιτυχίες των Νορμανδών δεν θα μας απασχολήσουν εδώ, γιατί η λεπτομερής αναφορά σ' αυτές ξεπερνάει τα περιορισμένα όρια της παρούσας διαπραγμάτευσης.

Υστερά από την πρώτη ήττα ο Αλέξιος, φροντίζοντας για τη δική του ασφάλεια, πέρασε από τις Στρούγκες και πήγε στην Αχρίδα. Εκεί στάθμευσε για λίγο, συγκέντρωσε αρκετούς πολεμιστές από το διασκορπισμένο στρατεύμα του, τους άφησε όλους κάπου εκεί με τον μεγάλο δομέστικο Γρηγόριο Πακούριανό, ενώ ο ίδιος πήγε στον Βαρδάρο¹⁴.

Υστερά από τη δεύτερη ήττα, βέβαιος ο Αλέξιος ότι ο κίνδυνος ήταν αναπόφευκτος, σκέφτηκε πως έπρεπε φεύγοντας να σώσει τον εαυτό του, ώστε να μπορέσει και πάλι να αντιπαραταχθεί στον νικητή Βοημούνδο, να αποδειχθεί ένας δεινός αντίπαλος και να μην επιτρέψει στον Βοημούνδο να ολοκληρώσει τη νίκη του¹⁵.

Ο Γουλιέλμος της Απουλίας αναφέρει ότι ο Αλέξιος κατέλαβε τη Θεσσαλονίκη, τη Σαλονίκη, όπως ονομάζεται στη γλώσσα του λαού. Γνωρίζοντας όμως, προσθέτει ο Γουλιέλμος, ότι οι πόλεμοι είχαν ποικίλες εκβάσεις, ετοιμάστηκε πάλι ο Αλέξιος να ξαναγυρίσει στον αγώνα¹⁶.

Η Άννα Κομνηνή, χωρίς να μνημονεύει το πέρασμα του πατέρα της από τη Θεσσαλονίκη, αναφέρει ότι ο Αλέξιος πήγε στην Κωνσταντινούπολη, για να συγκεντρώσει για μια ακόμη φορά στρατεύματα και να ετοιμάσει τη νέα εκστρατεία του κατά των Νορμανδών (τού ικανόντων σωθείς είσερχεται εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἐφ' ὧ συναγαγεῖν αὐθις στρατεύματα καὶ κατατοῦ Βαΐμοντου χωρῆσαι)¹⁷.

Ο Βοημούνδος, ύστερα από τις δύο αυτές καθοριστικές νίκες, πίστεψε, αρκετά σίγουρος, ότι μπορούσε να πραγματοποιήσει τα ευρύτερα επιχειρησιακά σχέδιά του, μοιράζοντας τα στρατεύματά του σε επιμέρους μονάδες¹⁸.

Μετά την Αλβανία και την Ήπειρο, η Μακεδονία ήταν ο άμεσος και ο εγγύτερος στόχος του. Άλλωστε ο δρόμος για τις πολεμικές επιχειρήσεις του ήταν ανοιχτός, αφού ο Αλέξιος Κομνηνός βρισκόταν στην Κωνσταντινούπο-

λη, και το πεδίο δράσης του ήταν τελείως ελεύθερο.

Έχοντας ο ίδιος ο Βοημούνδος την ευθύνη της συνέχισης του πολέμου, αφού ο πατέρας του Ροβέρτος Γυισκάρδος βρισκόταν στην Ιταλία, και δείχνοντας διάθεση να εφαρμόσει πιστά τις υποδείξεις του, να υποκινεί συνεχώς εχθρότητες και μάχες¹⁹, έδωσε εντολή στον Πέτρο του Αλίφα και στον Πουντέση να καταλάβουν διαφόρους τόπους. Έτσι, ο μεν Πέτρος του Αλίφα κυρίευσε αμέσως τους δύο Πολόγους, ενώ ο Πουντέσης κατέλαβε τα Σκόπια.

Δεν χρειάζονται επεξηγήσεις για τη θέση των Σκοπίων· όσο για τους δύο Πολόγους ο *Dentzer* τους ταυτίζει σίγουρα με το μεγάλο και το μικρό *Polovin*, βορείως του Βερατίου και αποκλείει τους Πολόγους που βρίσκονται στα βόρεια, στην περιοχή των πηγών του Αξιού²⁰. Αυτή η άποψη όμως δεν ευσταθεί. Έτσι, τους δύο Πολόγους (άνω και κάτω) θα πρέπει να τους αναζητήσουμε νοτιοδυτικά από τα Σκόπια, ανάμεσα στις πόλεις *Kitsesbo* και *Gkostibazos*, κοντά στην πόλη και στη λίμνη *Maurochorio*²¹. Αυτή η θέση συμβαδίζει και με τα λεγόμενα της Άννας Κομνηνής για τις κατακτητικές επιχειρήσεις των Νορμανδών: (δ' Βαΐμοντος) τόν μέν Πέτρον τοῦ Ἀλίφα μετά τοῦ Πουντέση εἰς πολιορκίαν ἐν διαφόροις χώραις ἔξεπεμψεν· ἐνθεν τι καὶ τούς μέν δύο Πολόβους εύθυνς ὁ Πέτρος τοῦ Ἀλίφα κατέσχε, τά δέ Σκόπια ὁ προρρηθείς Πουντέσης. Αύτός δέ μηνυθείς παρά τῶν Ἀχριδιωτῶν ταχύ τάς Ἀχρίδας καταλαμβάνει²², απ' όπου φαίνεται ότι και τα δύο τμήματα των Νορμανδιών στρατεύματων, των οποίων ηγέτες ήταν ο Πέτρος του Αλίφα και ο Πουντέσης, στάλθηκαν στην ίδια κατεύθυνση, προς την οποία πορεύτηκε και ο Βοημούνδος, ο οποίος έφτασε γρήγορα στην Αχρίδα καλεσμένος με μήνυμα - πρόσκληση των κατοίκων της.

Σχολιάζοντας την πρόσκληση αυτή ο *Chalandon* αναφέρει ότι οι κάτοικοι, πιστεύοντες στην οριστική κατάρρευση της αυτοκρατορίας, παραδίδονταν στους Νορμανδούς, ύστερα από τις δύο απανωτές ήττες του Αλέξιου. Και αυτή η Αχρίδα, η εστία του Ελληνισμού στην περιοχή αυτή και έδρα του Αρχιεπισκόπου Βουλγαρίας, πέρασε στον εχθρό²³, ενώ ο *Dentzer* αναφέρει ότι ο Βοημούνδος από την Καστοριά προχώρησε βορείως, περνώντας από τη Δεάβολη, και επιχείρησε να δείξει τη δύναμη

του στην οχυρή Αχρίδα, της οποίας ο ασυμπαθής στους Βυζαντινούς βουλγαρικός πληθυσμός άνοιξε σ' αυτόν την πόλη²⁴. Κατά τον Leib οι κάτοικοι της Αχρίδας υποτάχθηκαν στους Έλληνες, οι οποίοι όμως δεν μπόρεσαν να τους κερδίσουν. Δεν είναι καθόλου εκπληκτικό, συνεχίζει ο Leib, εάν η πόλη αυτή εκμεταλλεύτηκε την ευκαιρία του Βοημούνδου για να χειραφετηθεί²⁵.

Στην Αχρίδα ο Βοημούνδος έμεινε για λίγο, γιατί αναγκάστηκε να φύγει άπρακτος, επειδή το κάστρο της πόλης αυτής το φρουρούσε ο Αριέβης: καί πρός μικρόν ἀγκαροτερήσας (ο Βοημούνδος στην Αχρίδα) τοῦ Ἀριέβη φρουροῦντος τό κάστρον ἀπρακτος ἀπῆλθεν εἰς τὸν Ὀστροβό²⁶. Η μετάφραση της παραγράφου αυτής δεν αποδίδεται σωστά στην έκδοση της Ἀλεξιάδας από τις εκδόσεις του Αρχηγείου Στρατού, γιατί σ' αυτή τη μετάφραση γίνεται λόγος για κεραυνοβόλα κατάληψη της Αχρίδας από τον Βοημούνδο (ταχύ τάς Ἀχρίδας καταλαμβάνει) καθώς και για ανάθεση της φρουράς του κάστρου από το Βοημούνδο στον Αριέβη: Καὶ ὁ ἴδιος ὁ Βαΐμούνδος, προσκληθείς ὑπό τῶν κατοίκων τῆς Ἀχρίδος, κατέλαβε κεραυνοβόλως τὴν πόλιν. Ἐκεῖ καθυστέρησεν ἐπ' ὀλίγον καὶ ἀφοῦ ἐνέθεσεν εἰς τὸν Ἀριέβην τὴν φρουράν τοῦ κάστρου, ἔφυγε ἀπρακτος διά τὸ Ὀστροβό²⁷. Παραθέτω εδώ τη σωστή, κατά την ἀποψή μου, μετάφραση της σχετικής παραγράφου: ἐφτασε γρήγορα στην Αχρίδα. Καὶ αφοῦ παρέμεινε εκεί για λίγο, ἔφυγε ἀπρακτος για τὸν Ὀστροβό, γιατί ο Αριέβης φρουρούσε τὸ κάστρο. Καὶ από τὸν Ὀστροβό (Ἀρνισσα) ο Βοημούνδος ἔφυγε ἀπρακτος, γιατί καὶ από εκεί αποπέμφθηκε με ἀδεια χέρια²⁸.

Από τὸν Ὀστροβό κατέβηκε νοτιότερα, περνώντας από τὸν Σοσκό²⁹. Ο Σοσκός (καὶ Σωσκός) ἦταν φρούριο από την αρχαιότητα και πάνω στα ερείπια του ανήγειρε ο Ιουστινιανός το νέο φρούριο, για το οποίο γίνεται λόγος από τον Γεώργιο Ακροπολίτη, τον μοναχό Εφραίμ καὶ τον Ιωάννη Καντακουζηνό. Το φρούριο του Σοσκού καταστράφηκε από τον Βασίλειο Βουλγαρούτονο, όταν το ελευθέρωσε από τον Βούλγαρο Σαμουήλ. Σήμερα ο συνοικισμός λέγεται Φρούριο καὶ απέχει 60 χιλιόμετρα από τη Κοζάνη καὶ 35 από τα Σέρβια. Πλάι στο χωριό, πάνω στο λόφο, σώζονται ακόμη ερείπια του

φρουρίου.

Οι Νορμανδοί αντιπαρήλθαν καὶ τα Σέρβια³⁰, πόλη γνωστή κατά τη βυζαντινή περίοδο, που απέχει σήμερα 35 περίπου χιλιόμετρα από την Κοζάνη, χωρίς το πέρασμά τους να έχει επιπτώσεις για το γνωστό από τις βυζαντινές πηγές φρούριο. Το κάστρο των Σερβίων, κατασκευασμένο πάνω στον ανατολικό από τους δυο δίδυμους λόφους, δέσποζε στην πεδιάδα του Αλιάκμονα καὶ αποτελούσε σημαντική στρατηγική θέση στη διάβαση από τη δυτική Μακεδονία προς τη Θεσσαλία³¹.

Από τα Σέρβια ο Βοημούνδος ἀπῆλθεν εἰς Βέροιαν, κατά τη λακωνική καὶ πάλι ἐκφραση της Άννας Κομνηνής³². Η οχυρωμένη από τον αυτοκράτορα Βασίλειο Β', το 1016, πόλη της Βέροιας παρέιχε επαρκή ασφάλεια, με συνέπεια να αποτύχουν οι Νορμανδοί το 1082 να την καταλάβουν.

Με βάση τη μοναδική μαρτυρία, που έχουμε από την Άννα Κομνηνή, για την πορεία των Νορμανδών στη δυτική Μακεδονία, το θέρος του 1082, μπορούμε να πούμε ότι ο Βοημούνδος από την Αχρίδα πήγε στον Όστροβο (Ἀρνισσα), απ' όπου αποπέμφθηκε με ἀδεια χέρια, κατέβηκε νοτιότερα, περνώντας από τον Σοσκό, καὶ διὰ μέσου των Σερβίων ἐφτασε στη Βέροια.

Δεν είναι ανάγκη να υποθέσουμε, αμφισβήτούντες τη μαρτυρία της Άννας Κομνηνής, ότι σ' αυτήν την πορεία του Βοημούνδου υπάρχει κάποιο λάθος, όπως θέλει ο Chalandon, επειδή τα Σέρβια είναι οπωσδήποτε νοτιότερα από τη Βέροια, καὶ να δεχθούμε ότι ο Βοημούνδος πήγε πρώτα στη Βέροια καὶ ύστερα στα Σέρβια, στην Έδεσσα καὶ στα Μογλενά³³. Η πορεία αυτή Όστροβος - Βέροια - Σέρβια - Σοσκός - Έδεσσα είναι αδικαιολόγητη, γιατί, αν πήγαινε από τον Όστροβο πρώτα στη Βέροια καὶ ύστερα στα Σέρβια, τότε θα ξαναγύριζε, προφανώς, στη Βέροια, για να μεταβεί από εκεί στην Έδεσσα.

Η Άννα Κομνηνή, η οποία περιγράφει την πορεία του Βοημούνδου, σημειώνει τα εξής ύστερα από την άφιξη του Νορμανδού ηγέτη στη Βέροια: ...διά τῶν Σερβίων ἀπῆλθεν εἰς Βέροιαν καὶ προσβαλὼν ἐν πολλοῖς καὶ πολλάκις τόποις καὶ μή ἀνύσας διά τῶν Βοδινῶν καταλαμ-

βάνει τά Μογλενά καὶ ἀνεγέρει καστέλιόν τι πρό χρόνου ἐρειπωθέν³⁴. Ο Βοημούνδος, δηλαδή, διὰ μέσου των Σερβίων ἐφτασε στη Βέροια. Κι αφού επιτέθηκε κατ' επανάληψη εναντίον πολλών θέσεων, χωρίς όμως επιτυχίες, ἐφτασε, διὰ μέσου των Βοδενών, στα Μογλενά, όπου ανοικοδόμησε ένα μικρό φρούριο, ερειπωμένο από καιρό.

Από τη μαρτυρία της Άννας Κομνηνής δεν φαίνεται πιθανή κατάληψη της Έδεσσας από τον Βοημούνδο ἡ, να το πω αλλιώς, φαίνεται καθαρά ότι η Έδεσσα δεν καταλήφθηκε από τους Νορμανδούς. Ο Στουγιαννάκης, αντιθέτως, δέχεται ότι η Έδεσσα επανειλημμένως περιήλθε στα χέρια των Νορμανδών³⁵. Η ἀποψη αυτή δεν συμφωνεί με τη διατύπωση της Άννας Κομνηνής καὶ γι' αυτό πιστεύω ότι δεν ευσταθεί.

Η Έδεσσα, κτισμένη πάνω στον ἄξονα της ορωματικής Εγνατίας Οδού, που ξεκινούσε από το Δυρράχιο καὶ την Απολλωνία, σε θέση που αποτελούσε σημαντικό πέρασμα από τη Δύση προς την Ανατολή καὶ σημείο σύνδεσης της πεδινής με την ἀνώ ορεινή Μακεδονία, εκτός από τη φυσική της οχύρωση, λόγω της θέσης της καὶ του υδάτινου δυναμικού της, διέθετε κάστρο καὶ τείχος³⁶. Έτοι, οι φυσικές προστατευτικές δυνατότητες καὶ οι ανθρώπινες κατασκευαστικές επεμβάσεις, πρόσφεραν στην Έδεσσα υψηλού βαθμού προστασία καὶ η κατάληψή της δεν ήταν εύκολο έργο.

Ο Μιχαήλ Γλυκάς σημειώνει τα εξής: Γίγνωσκε δέ καὶ τοῦτο, ὅτι τά Βοδενά φρούριον ἐστιν ἐπί πέτρας ἀποτόμου κείμενον, δι' ἣς κατέρρει τό τῆς λίμνης τοῦ Ὀστροβοῦ ὑδωρ ὑπὸ γῆς κάτωθεν ρέον ἀφανῶς, κάκεῖσε πάλιν ἀναδυόμενον³⁷.

Και ο Γεώργιος Κεδρηνός χρησιμοποιεί την ίδια έκφραση: ὁ δέ βασιλεὺς εἰσελθών εἰς Θετταλίαν τά ἐν αὐτῇ φρούρια ἥδη παρά τοῦ Σαμουῆλ κατασκαφέντα ἀνωρθώσατο, καὶ τά παρά τῶν Βουλγάρων κατεχόμενα ἐκπολιορκήσας τούς μέν Βουλγάρους ἐς τό λεγόμενον μετώπισε Βολερόν, φρουράν δέ ἐν πᾶσι καταλιπών ἀξιόμαχον ἐπανῆλθεν εἰς τά λεγόμενα Βοδινά. φρούριον δέ τά Βοδινά ἐπί πέτρας ἀποτόμου κείμενον, δι' ἣς καταρρεῖ τό τῆς λίμνης τοῦ Ὀστροβοῦ ὑδωρ, ὑπὸ γῆς κάτωθεν ρέον ἀφανῶς κάκεῖσε πάλιν ἀναδυόμενον. καὶ ἐπει

μή ἔκουσίως παρεδίδοσαν ἔαυτούς οἱ ἔνδον, πολιορκίᾳ τοῦτο κατέσχε. καὶ τούτους ὁμοίως εἰς τὸν Βολερόν ἀποικίσας, φρουρᾶ δέ τοῦτο ἀχυρωσάμενος ἀξιολόγῳ ἐπάνεισιν εἰς Θεσσαλονίκην³⁸.

Η μαρτυρία του Ιωάννη Καντακουζηνού εντυπωσιάζει για τις φυσικές καὶ τεχνικές οχυρωματικές δυνατότητες της Έδεσσας: βασιλεὺς δέ ἦκθετο μὲν πρός τὴν ἀποτυχίαν τῆς πόλεως (Έδεσσας)· αὐτίκα τε ἐπεγίνωσκε τό τειχομάνειν οὐ μόνον διά τὴν φυσικήν ὀχυρότητα τῆς πόλεως καὶ τὴν ἐκ τῶν τειχῶν, (ύπερ ἥμισυ γάρ ὕδασι περικλινομένη, ἀπρόσιτός ἐστι πολεμύοις διά τὴν λίμνην· τό δέ ἐπίλοιπον τείχεσιν ὀχυρωτάτοις καὶ πύργοις μεγάλοις, ἐστι δ' ὅπου καὶ κορημοῖς καὶ φραγμῖν ἀβάτοις περιέχεται), ἀλλ' ὅτι καὶ στρατιά οὐκ ὀλίγη ἦν ἐκ Τριβαλῶν ἐγκαθιδρυμένη πρός τὴν πόλει φρουρᾶς ἔνεκα, ὃν ἥρον τέτταρες τῶν παρ' αὐτοῖς ἐπιφανῶν, οἵς συνηγωνίζοντο προθύμως καὶ τῶν πολιτῶν οἱ δυνατοί³⁹.

Ο Βοημούνδος, αφού απέτυχε να εκπορθήσει την Έδεσσα (μήπως κιόλας δεν επιχείρησε καν να την καταλάβει;), προχώρησε βορειότερα καὶ κατέλαβε τα Μογλενά, όπου ανοικοδόμησε ένα μικρό κάστρο, το οποίο από καιρό ήταν ερειπωμένο. Στα Μογλενά ο Βοημούνδος εγκατέστησε έναν ακόμη, που έφερε το επώνυμο Σαρωακηνός, με αρκετή στρατιωτική δύναμη, ενώ ο ίδιος προχώρησε στην περιοχή του Βαρδάρη, όπου παρέμεινε τις επονομαζόμενες Άσπρες Εκκλησίες⁴⁰.

Το καστέλλοιςτων Μογλενών βρίσκεται σ' έναν μικρό χαμηλό λόφο, στα βορειοδυτικά του σημερινού χωριού Χρυσή, που ανήκει στην Επαρχία Αλμωπίας του Νομού Πέλλας. Από τις δύο πλευρές του λόφου τρέχουν τα νερά, τα οποία σχηματίζουν τον ποταμό Μογλενίτσα. Σ' όλο το λόφο υπάρχουν εμφανή ίχνη του τείχους του κάστρου καὶ μόνο στη νοτιοανατολική πλευρά του λόφου σώζεται το τείχος σε αρκετό ύψος. Το κάστρο καταστράφηκε το 1015 καὶ το 1082 το ανοικοδόμησε ο Βοημούνδος⁴¹.

Είπαμε πιο πάνω ότι ο Βοημούνδος από τα Μογλενά πήγε στις Ά

Οι Άσπρες Εκκλησίες (Bela Crkva) βρίσκονται 19 περίπου χιλιόμετρα νοτιοδυτικά από τον Πρίλεπο, στο Prilepsko polje, στην αριστερή όχθη του Μαυροπόταμου (Crna Reka, ο αρχαίος Εριγών), στην πεδιάδα της Πελαγονίας⁴⁴.

Οι τρεις μήνες, κατά τους οποίους οι Νορμανδοί έμειναν άπραγοι στις Άσπρες Εκκλησίες, ήταν σημαντικός χρόνος για τον αυτοκράτορα Αλέξιο Κομνηνό να τον χρησιμοποιήσει επωφελώς εναντίον του Βοημούνδου. Το χρυσάφι του Αλέξιου αποδείχτηκε, φαίνεται, πιο αποτελεσματικό από τα όπλα του και τον στρατό του και διεύρυνε τις προϋπάρχουσες ανησυχίες και δυσαρέσκειες στο στρατόπεδο των Νορμανδών σε φανερή προδοσία⁴⁵. Γιατί μαθεύτηκε ότι τρεις από τους έγκριτους κόμητες του Βοημούνδου, ο Πουντέσης, που είχε καταλάβει τα Σκόπια, ο Ρενάλδος και κάποιος ονόματι Γελίελμος, είχαν οργανώσει συνωμοσία με σκοπό να αυτομολήσουν προς τον αυτοκράτορα Αλέξιο.

Ο Πουντέσης, που κατάλαβε ότι έγιναν αντιληπτοί, πρόσλαβε να αποδράσει προς τον αυτοκράτορα Αλέξιο, οι δυο άλλοι όμως πιάστηκαν και, κατά τον νόμο των Κελτών, υποχρεώθηκαν να μονομαχήσουν μεταξύ τους. Νικητής στη μονομαχία αναδείχτηκε ο Ρενάλδος και ο νικημένος Γελίελμος θεωρήθηκε αξιόποινος και καταδικάστηκε να τυφλωθεί. Ο Ρενάλδος στάλθηκε από τον Βοημούνδο στη Λογγιβαρδία, στο Σαλερηνό, όπου βρισκόταν ο πατέρας του Ροβέρτος Γνισκάρδος, ο οποίος τον τύφλωσε κι αυτόν⁴⁶.

Ύστερα από τα γεγονότα αυτά και την απώλεια των Σκοπίων για τους Νορμανδούς, αφού ο Πουντέσης αυτομόλησε στο στρατόπεδο του Βυζαντινού αυτοκράτορα, ο Βοημούνδος, ευρισκόμενος σε αδυναμία να διατηρήσει περισσότερο τη δική του κινδυνεύουσα θέση στην περιοχή του Αξιού, επέστρεψε στην Καστοριά.

Ο μέγας δομέστικος Γρηγόριος Πακουριανός, μόλις έμαθε την αποχώρηση του Βοημούνδου από τις Άσπρες Εκκλησίες, πήγε στα Μογλενά, και αφού συνέλαβε τον Σαρακηνό, τον σκότωσε αμέσως και κατέστρεψε τελείως το κάστρο τους: Ό Βοημούντος ἀπάρας ἀπό τῶν Ἀσπρῶν Ἐκκλησιῶν ἀπῆλθεν εἰς Καστορίαν.

Τούτο μαθών ό μέγας δομέστικος καταλαμβάνει τά Μόγλενα καί κατασχών τόν Σαρακηνόν κτείνει παραυτίκα ἐρειπώσας τελείως τό καστέλιον⁴⁷.

Παρακολουθήσαμε μέχρι τώρα τη μακρά και κοπιώδη κατακτητική επιχείρηση των Νορμανδών, η οποία άρχισε από το Δυρράχιο, που πέρασε στα χέρια του Ροβέρτου Γνισκάρδου στις 21 Φεβρουαρίου 1082. Η πορεία την οποία ακολούθησαν οι στρατιωτικές δυνάμεις των Νορμανδών Δυρράχιο - Πρέσπες - Καστοριά (Μάρτιος του 1082), Ιωάννινα, Άρτα (.), Αχρίδα (στους δύο Πολύγονους έστειλε ο Βοημούνδος τον Πέτρο του Αλίφα και στα Σκόπια τον Πουντέση), Όστροβος (Άρνισσα), Σοσκός (Φρούριο), Σέρβια, Βέροια, Βοδινά (Εδεσσα), Μογλενά, Άσπρες Εκκλησίες, Καστοριά, στο χρονικό διάστημα από το Φεβρουάριο του 1082 μέχρι τις αρχές φθινόπωρου του ίδιου έτους, δεν μπορεί να θεωρηθεί πετυχημένη.

Ο Βοημούνδος στο τέλος της εκστρατείας του, την οποία άρχισε από την Καστοριά, βρέθηκε στην ίδια πόλη (Καστοριά) με περιορισμένες επιτυχίες. Ήτοι, το φθινόπωρο του 1082 μόνο η Καστοριά και οι δύο Πόλοι γοι ήταν στα χέρια του. Την Αχρίδα την εγκατέλειψε, αφού δεν μπόρεσε να καταλάβει το φρούριο της· από τον Όστροβο (Άρνισσα) αποτέλεσθηκε με άδεια χέρια· από το Σοσκό (Φρούριο), τα Σέρβια, την Βέροια και την Έδεσσα πέρασε άπρακτος· τα Σκόπια δεν τα έλεγχε, αφού ο Πουντέσης, που τα είχε καταλάβει, αυτομόλησε στον Βυζαντινό αυτοκράτορα Αλέξιο Κομνηνό· τις Άσπρες Εκκλησίες, στην πεδιάδα της Πελαγονίας, τις εγκατέλειψε ύστερα από εξύφανση συνωμοτικών κινήσεων σε βάρος του· και τα Μογλενά καταλήφθηκαν από τον μέγα δομέστικο Γρηγόριο Πακουριανό, όπου ο Βοημούνδος πήγε στην Καστοριά.

Η Καστοριά όμως δεν προσφερόταν για να περάσει ο Βοημούνδος τον χειμώνα του 1082-1083, γιατί η περιοχή της, από τη φύση της, ήταν ελάχιστα ευνοϊκή, και η διαβίωση του νορμανδικού στρατού θα αντιμετώπιζε πολύ δυσμενείς καταστάσεις. Η σκέψη ν' αποσυρθεί στις ακτές του Αδριατικού πελάγους για να θρέψει τα στρατεύματά του δεν του ήταν επιθυμητή. Κάτι τέτοιο θα ενίσχυε την ιδέα να εγκα-

ταλείψει τη συνέχιση του πολέμου. Γι' αυτό προτιμούσε να οδηγήσει τις δυνάμεις του σ' ένα νέο θέατρο επιχειρήσεων, σε μια νέα περιοχή. Με τον τρόπο αυτό θα προκαλούσε στο στρατό του νέα κίνητρα για πολεμική δράση, θα προσποριζόταν τις απαραίτητες για τον χειμώνα τροφές και θα απέφευγε την επιστροφή στη θάλασσα που ίσως τον ανάγκαζε να γυρίσει άπρακτος στην Ιταλία.

Στη Λάρισα λοιπόν αποφάσισε να περάσει ο Βοημούνδος τον χειμώνα του 1082-1083, όπως αναφέρει πιο συγκεκριμένα και η Άννα Κομνηνή: Ό δέ γε Βαΐμοιντος ἔξελθών τῆς Καστορίας ἔρχεται εἰς τὴν Λάρισσαν κεῖθι παραχειμάσαι βουλόμενος⁴⁸.

Ο Βοημούνδος πίστευε ότι εύκολα θα κυρίευε τη Λάρισα και θα εξασφάλιζε έτσι πολεμικό υλικό και είδη διατροφής για να περάσει ευχάριστο χειμώνα. Οι δυνάμεις του όμως αποδείχτηκαν ανίκανες να καταλάβουν την πόλη και οι ελπίδες τους να περάσουν ήσυχα και αναπαυτικά δεν εκπληρώθηκαν.

Η πολιορκία της Λάρισας από τους Νορμανδούς άρχισε στις 3 Νοεμβρίου του 1082, γιορτή της κατάθεσης των λειψάνων του αγίου Γεωργίου στον ναό που οικοδομήθηκε προς τιμή του στη Λύδα και εγκαινιάστηκε στην ίδια ημέρα με την κατάθεση των λειψάνων του: Κἀθ' οὗτως καταλαβών τὴν Λάρισσαν κατ' αὐτήν τὴν τοῦ μεγαλομάρτυρος Γεωργίου μνήμην σύν δλαις δυνάμεις καὶ περιέώσας τά τείχη ἐπολιόρκει αὐτήν⁴⁹.

Ο αυτοκράτορας Αλέξιος Κομνηνός από τις αρχές του θέρους του 1082, ύστερα δηλαδή από τις δύο ήττες που υπέστη (η πρώτη ήταν στα Ιωάννινα), βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω. Παρότι ήθελε πολύ, δεν μπορούσε να φύγει από την Κωνσταντινούπολη και να αντιμετωπίσει τους Νορμανδούς. Ανέβαλε τη νέα εκστρατεία, γιατί ήθελε να συγκεντρώσει περισσότερο μισθοφορικό στρατεύμα⁵⁰. Έκρινε ότι οι στρατιωτικές του δυνάμεις δεν επαρκούσαν για να αντιμετωπίσει νικηφόρα τους Νορμανδούς και να μη διακινδυνεύσει μια ακόμη αποτυχία με σοβαρές επιπτώσεις. Για να ισχυροποιήσει τη θέση του, ξήτησε ενισχύσεις από τον σουλτάνο Σουλεϊμάν

και ικανούς αρχηγούς, που είχαν μακρά πολεμική εμπειρία. Επτά χιλιάδες του έδωσε ο σουλτάνος, με πολύ έμπειρους αρχηγούς, ένας από τους οποίους ήταν και ο Καμύρης, που υπερείχε από τους άλλους σε ηλικία και πείρα⁵¹.

Ο Αλέξιος, όταν όπλισε καλά και βαριά το στράτευμά του, άφησε την πρωτεύουσα και πήγε τον δρόμο για τη Θεσσαλία⁵². Οι Νορμανδοί νικήθηκαν τελικά⁵³ τον Ιούλιο του 1083.

Οι νικημένοι Νορμανδοί δεν μπορούσαν πια να συνεχίσουν να πολιορκούν για μακρό διάστημα τη Λάρισα, γιατί η περιοχή, που είχε υποφέρει από τη λεηλασία τους, δεν τους πρόσφερε τρόφιμα και διαβίωση· άλλωστε οι Νορμανδοί είχαν χάσει τα υπάρχοντά τους, όταν το στρατόπεδό τους είχε πριν από λίγο καταληφθεί:

*Taliter obsessis populus normannicus illis
Non remanere diu valuit, quia terra, labores
Passa rapinatur, victus alimenta negabat,
Et purper captis fuerant sua perdita castris⁵⁴.*

Η Λάρισα, που αντιστάθηκε γενναία από τις 3 Νοεμβρίου του 1082, διέφυγε την καταστροφή και οι κάτοικοι του θεσσαλικού κάμπου προστάθησαν, ελεύθεροι πλέον, να επανεύρουν τους κανονικούς ρυθμούς τους και να ξαναφτάξουν τη ζωή τους.

Ο Βοημούνδος με τον στρατό του πήραν άλλο μονοπάτι, από το οποίο έφτασαν στα Τρίκαλα, που είχαν εντωμεταξύ καταλειφθεί από άλλους Νορμανδούς, από εκείνους που έφευγαν με τον Βοημούνδο προς το Λυκοστόμιο. Όλοι αυτοί παρέμειναν μαζί για ένα διάστημα στην πόλη των Τρικαλών και από εκεί πήγαν στην Καστοριά⁵⁵.

Ο Αλέξιος Κομνηνός άφησε τη Λάρισα και τράβηξε για τη Θεσσαλονίκη· κι αμέσως, όπως συνήθιζε σε τέτοιες καταστάσεις, βάλθηκε να ξεσηκώσει τους κόμητες του Βοημούνδου, υποσχόμενος σ' αυτούς πολλά ανταλλάγματα, αν απαιτούσαν από τον Βοημούνδο την καταβολή των μισθών τους, όπως τους είχε υποσχεθεί· αν ο Βοημούνδος δεν είχε χρήματα για να τους ξιφλήσει, προέτρεπε ο Αλέξιος τους κόμητες να πείσουν τον Βοημούνδο να κατεβεί στα παράλια της Αδριατικής θάλασσας και αν ήταν ανάγκη, διαπερνώντας τη θάλασσα, να πάει να ξητήσει ο ίδιος από τον σουλτάνο Σουλεϊμάν

χρήματα που οφείλονταν στους κόμητες από τους μισθούς τους. Αν οι κόμητες πετύχαιναν αυτό που τους ζήτησε ο αυτοκράτορας Αλέξιος, τότε όλοι θα απολάμβαναν τιμές και θα λάβαιναν πάρα πολλά δώρα. Ακόμη, ο Αλέξιος τους βεβαίωσε ότι θα προσλάμβανε στο στρατό του όσους από τους κόμητες θα επιθυμούσαν να υπηρετήσουν ως μισθοφόροι, δίνοντάς τους ικανοποιητικό μισθό, σύμφωνα με τις απαιτήσεις τους, ενώ υποσχόταν να βοηθήσει να επιστρέψουν, χωρίς κανένα κίνδυνο, διά μέσου της Ουγγαρίας, όσοι ήθελαν στα σπίτια τους.

Οι κόμητες δέχτηκαν τις προτροπές του Αλεξίου και άρχισαν να απαιτούν φορτικά τους μισθούς των τεσσάρων προηγουμένων ετών. Ο Βοημούνδος, μη μπορώντας να εξοφλήσει τα χρεωστούμενα, πήγαινε από αναβολή σε αναβολή. Έτσι, καθώς οι κόμητες συνέχιζαν να επιμένουν για την ικανοποίηση του εύλογου αιτήματός τους, μη μπορώντας να κάνει κάτι αλλο, άφησε τον Βρυνέννιο επιτόπου να φυλάγει την Καστοριά και τον Πέτρο του Αλίφα να φυλάγει τους δυο Πολόγους, ενώ ο ίδιος (ο Βοημούνδος) πήγε στον Αυλώνα⁵⁶.

Και ο Γουλιέλμος της Απουλίας αναφέρει ότι ο Βοημούνδος χώρισε το στράτευμά του και ο ίδιος κατέλαβε τον Αυλώνα για να φροντίσει με τι θα ζήσει, ενώ ο Βρυνέννιος κατέλαβε την Καστοριά:

Milite diviso vitae Buamundus ad usus
Quaerit Ebellenae loca, Castoreaeque
Brienus⁵⁷.

Όταν ο Αλέξιος πληροφορήθηκε ότι ο Βοημούνδος άφησε την Καστοριά και πήγε στον Αυλώνα, γύρισε νικητής στην Κωνσταντινούπολη, τούτο δέ μεμαθηκώς ὡς βασιλεὺς νικητής εἰς τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων ἐπαναζεύγνυσι⁵⁸, αφού προηγουμένως στη Θεσσαλονίκη, όπου βρισκόταν, όπως αναφέρει και πάλι η Άννα Κομνηνή, θα πρέπει να είχε εξοφλήσει ένα χρέος που είχε στον άγιο Δημήτριο. Όντας στη Λάρισα ο Αλέξιος και πριν αναλάβει δράση στη δεινοπαθούσα από τους πολιορκούντες αυτήν Νορμανδία, παρουσιάστηκε στον ύπνο του ο άγιος Δημήτριος και του είπε: Μή λυποῦ μηδέ στένε, αὔριον νικᾶς (μη λυπάσαι, μη στενάζεις, αύριο νικάς). Ο Αλέξιος νίκησε τους Νορμανδούς και γι' αυτό, επιστρέφοντας από τη Λάρι-

σα στη Θεσσαλονίκη, έπρεπε να εξοφλήσει το χρέος του, να μεταβεί δηλαδή να ευχαριστήσει τον άγιο Δημήτριο στον ναό του, που ήταν στη Θεσσαλονίκη⁵⁹, για τη λαμπρή εναντίον των Νορμανδών νίκη.

Στη Θεσσαλονίκη ο Αλέξιος, όπως μας πληροφορεί ο Γουλιέλμος της Απουλίας, άφησε ένα μεγάλο μέρος από το στράτευμά του και γύρισε στην Κωνσταντινούπολη, στην πόλη όπου δέμενε, στην πόλη η οποία φέρνει το όνομα του ιδρυτή της Κωνσταντίνου:

*Dimissa magna Saloniki parte suorum,
Ad propriae sedem remeavit Alexius urbis,
A Constantino quae sumpsit condita nomen⁶⁰.*

Στις αρχές του φθινοπώρου του 1083 ο Αλέξιος έλαβε την απόφαση να ανακαταλάβει την Καστοριά. Η θυγατέρα του Άννα Κομνηνή μάς πληροφορεί σχετικά: Ενώ, όπως λέχτηκε πιο πάνω, ο Βρυνέννιος κατέίχε την Καστοριά, ο αυτοκράτορας, φροντίζοντας να τον διώξει από εκεί και να την καταλάβει, κάλεσε πάλι τους άνδρες του στα όπλα και αφού εξόπλισε καλά όλους, για να είναι ικανοί για επιθέσεις κατά των τειχών και για πολεμικές συμπλοκές σε ανοιχτό πεδίο, πήρε το δρόμο που οδηγούσε στο κάστρο (Καστοριά)⁶¹.

Στα τέλη Οκτωβρίου ή στις αρχές Νοεμβρίου του 1083 η Καστοριά πέρασε στα χέρια του Αλεξίου Κομνηνού, ο οποίος νικητής ἐπιφανέστατος πια, κατά την έκφραση της κόρης του Άννας, τῆς πρόσ το Βυζάντιον είχετο, πήρε δηλαδή το δρόμο της επιστροφής για το Βυζάντιο⁶².

Στην Κωνσταντινούπολη έφτασε ο αυτοκράτορας τροπαιοφόρος νικητής, κατά μία ἀλλή έκφραση της Άννας Κομνηνής, την 1η Δεκεμβρίου του 1083, έχοντας μαζί του τους Λατίνους του κόμη Βρυνέννιου, οι οποίοι είχαν αυτομολήσει προς αυτόν κατά την παράδοση της Καστοριάς από τον Βρυνέννιο στον Αλέξιο: Ό δέ βασιλεύς μετά τῶν αὐτομολησάντων πρός αὐτόν τοῦ κόμητος Βρυνέννιου Λατίνων τροπαιοφόρος νικητής πρός τὴν βασιλεύονταν ἐπαναζεύγνυσιν, ὡς ἄνωθεν εἶρηται, πρώτην ἄγοντος τοῦ Δεκεμβρίου μηνὸς ἔβδομης ἐπινεμήσεως⁶³.

Τα νέα για την παράδοση της Καστοριάς τα έμαθε και ο ευρισκόμενος ακόμη στον Αυλώνα

Βοημούνδος, όπως έμαθε και τα νέα για τον Βρυνέννιο και τους άλλους κόμητες που βρίσκονταν επίσης στην Καστοριά⁶⁴. Ο Βρυνέννιος, που δεν ήθελε να παραδοθεί, να παραδώσει την Καστοριά και να προσχωρήσει στον αυτοκράτορα Αλέξιο Κομνηνό, όπως έκαναν μερικοί κόμητες, του έκανε όρκο ότι σε καμιά περίπτωση δεν θα έστρεφε τα όπλα εναντίον του, αν έστρεγε μόνο να του δώσει ο Αλέξιος τους απαραίτητους άνδρες, οι οποίοι θα τον συνόδευαν μέχρι τα σύνορα της βυζαντινής αυτοκρατορίας, και έτσι προφυλαγμένο από κάθε κίνδυνο θα τον άφηνε ο αυτοκράτορας να μεταβεί από εκεί στη χώρα του⁶⁵. Μερικοί από τους κόμητες διασκορπίστηκαν εδώ κι εκεί και από την Καστοριά πήραν τον δρόμο για τον Αυλώνα, όπου χρονοτριβούσε ακόμη ο Βοημούνδος⁶⁶.

Φαίνεται ότι ο Βοημούνδος πέρασε το χειμώνα του 1083-1084 στον Αυλώνα και πήγε στο Σαλεργόν την άνοιξη του 1084, όταν ο πατέρας του Ροβέρτος Γυισκάρδος γύρισε από την εκστρατεία εναντίον της Ρώμης⁶⁷.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Anne Comnène, *Alexiade, règne de l'empereur Alexis I Comnène (1081-1118)*, tome I (livres I - IV), tome II (livres V - X), texte établi et traduit par Bernard Leib, S. J., deuxième tirage, Paris 1967.
- Άννης Κομνηνής Αλεξιάς, τόμος Α΄ (Βιβλία I, II, III, IV και V), Συμπληρωματικά Εκδόσεις Διευθύνσεως Εκδόσεων Αρχηγείου Στρατού, 54, Αθήναι 1971.
- Άννης Κομνηνής Αλεξιάς, τόμος Β΄, Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, Ελληνικού Εκδοτικού Οργανισμού, Αθήνα 1971.
- Άννης Κομνηνής, Αλεξιάς. Τόμος πρώτος: Βιβλία Α΄ - Θ΄, Μετάφραση Αλόη Σιδέρη, Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα 1990.
- Guillaume de Pouille, *La geste de Robert Guiscard*, édition, traduction, commentaire et introduction par Marguerite Mathieu avec une préface de M. Henri Grégoire, 5 illustrations et 6 cartes, Palermo 1961.
- De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae Comitis et Roberti Guiscardi Ducis fratris eius auctore Gaufredo Malaterra Monacho Benedictino a cura di Ernesto Pontieri, Bologna (Recum Italicarum Scriptores V/1).
- Karl Schwartz, *Die Feldzüge Robert Guiscards gegen das byzantinische Reich, nach den Quellen dargestellt, Programm, mit welchem zur öffentlichen Prüfung und Schlussfeierlichkeit des Kurfürstlichen Gymnasiums zu Fulda auf den 3. 4. und 5. April 1854 ergebenst der Director des Gymnasiums, Fulda 1854*, σελ. 1-47.
- Lothar von Heinemann, *Geschichte der Normannen in Unteritalien und Sicilien bis zum Aussterben des normannischen Königshauses*, erster Band, Leipzig 1894.
- Ferdinand Chalandon, *Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène (1081-1118)*, Paris 1900.
- Bernhard Dentzer, *Topographie der Feldzüge Robert Guiscards gegen das byzantinische Reich, Festschrift des Geographischen Seminars der Universität Breslau zur Begrüssung des XIII. Deutschen Geographentages. Mit einem Porträt in Heliogravure, zwei Karten in Farbendruck und drei Skizzen im Text*, Breslau 1901, σελ. 82-121.
- Ralph Bailey Yewdale, *Bohemond I, Prince of Antioch*, Princeton 1924.
- Georgina Buckler, *Anna Comnena. A study*, Oxford 1929 (χριτική παρουσίαση από τον F. Dölger), *BZ* 29 (1929/30), σελ. 297-304.
- I. Δ. Φωκίτου, Νέα έρευνα περί του γαλλικού εθνικού έπους «La Chanson de Roland», *Aθηνά* 50 (1940), σελ. 145-174.
- Eustathios I. Στουγιανάκη, Έδεσσα η Μακεδονική εν τη Ιστορίᾳ, Θεσσαλονίκη 1932, σελ. 189-190.
- Pelopidas Stephanou, *Le procès de Léon de Chalcédoine*, *OCP* 9 (1943), σελ. 5-64.
- M. Gyóni, *Egy vláich falu 'neve Anna Komnene Alexiasábam*, Egyetemes Philologiai Közlöny - Arcivum Philologicum 71 (1948), σελ. 22-30.
- Sωτηρίου Ζούμπου, *Περὶ Βοημούνδου καὶ Ιωαννίνων, Ηπειρωτική Εστία* 2 (1953), σελ. 572-574.
- Γεωργίου Τ. Κόλια, *Η εξωτερική πολιτική Αλεξίου Α΄ Κομνηνού (1081-1118)*, *Aθηνά* 59

(1955), σελ. 241-288.

- Γεωργίου Τ. Κόλια, Η πρώτη κατά τους μέσους χρόνους επίθεσις της λατινικής Δύσεως εναντίον της ελληνικής Ανατολής (1081-1085), *Γενική Στρατιωτική Επιθεώρησις* 7/10 (1956), σελ. 16-33.

- Γεωργίου Τ. Κόλια, Κίνητρα και προσχήματα της εισβολής του Ροβέρτου Γυνισάρδου εις το Βυζαντιον (1081), *Πλάτων* 10 (1958), σελ. 115-125.

- Έρας Λ. Βρανούση, *Αθηνά* 65 (1961), σελ. 318-330 (κριτική παρουσίαση των *Gesta Roberti Wiscardii*, ἔκδ. Marguerite Mathieu).

- Era L. Vranoussi, *Le mont des Kellia. Note sur un passage d' Anna Comnène (V. 5,3), Recueil de travaux de l' Institut d' Études Byzantines No VIII2. Mélanges Georges Ostrogorsky II*, Beograd 1964, σελ. 459-464.

- Georges Kolias, *Les raisons et le motif de l'invasion de Robert Guiscard à Byzance, Actes du Premier Congrès International des Études Balkaniques et Sud - Est Européennes*, III, *Histoire* (Ve - XVe s.s., XVe - XVIIe ss.), Sofia 1969, σελ. 357-361.

- Γνωριμία με τον νομόν Κοζάνης (έκδοσης Νομαρχίας Κοζάνης), Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 73, 84.

- Αποστόλου Αθ. Γλαβίνα, Οι Νορμανδοί στη Θεσσαλία και η πολιορκία της Λάρισας (1082-1083), *Βυζαντιακά* 4 (1984), σελ. 35-45.

- Αποστόλου Αθ. Γλαβίνα, Οι Νορμανδοί στην Καστοριά, *Βυζαντινά, Δώρημα στον Ιωάννη Καραγιανόπουλο 13/2* (1985), σελ. 1253-1265.

- Δέσποινας Ευγενίδου, Το Κάστρο της Χρυσής και το Θέμα των Μογλενών, *Αμητός, Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Μ. Ανδρόνικο* (ανάτυπο), Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 325-342 + πίν. 70-71.

- Αναστασίας Χρυσοστόμου, Το τείχος της Έδεσσας, *AEMΘ* 1 (1987), Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 161-172.

- Δέσποινας Ευγενίδου, Ανασκαφές στη βυζαντινή κεντρική και δυτική Μακεδονία, *Σέρ*

βια και Μογλενά, *AEMΘ* 1 (1987), Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 63-69.

- Despina Evgenidou, *Servia and Moglena. Two byzantine Cities of Macedonia, Ιστορικογεωγραφικά* 2 (1988), σελ. 15-22 + 1 πίν.

- Αναστασίας Χρυσοστόμου, Νεότερες έρευνες του τείχους της Έδεσσας, *AEMΘ* 2 (1988), σελ. 55-67.

- Ευαγγελίας Ιωαννιδάκη - Ντόστογλου, Οι Νορμανδοί και η πολιορκία της Λάρισας, *Θεσσαλικό Ήμερολόγιο*, τόμ. 15, Η Βυζαντινή Θεσσαλία, 2ο Αφιέρωμα, Λάρισα 1989, σελ. 3-11.

- Vassiliki Kravari, *Villes et villages de Macédoine occidentale*, Paris 1989.

- Αλέξη Γ. Κ. Σαββίδη, Το Βυζαντινό Ναυτικό Θέμα Κεφαλληνίας και οι Νορμανδοί τον ενδέκατο και δωδέκατο αι., *Πρακτικά του Ε' Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου* (Αργοστόλι - Αηέσιο, 17-21 Μαΐου 1986), τόμος 1. Ιστορία ώς το 1809. Γενική επιμέλεια Γεώργ. Ν. Μοσχόπουλος, Αργοστόλι 1989, σελ. 49-57.

- Δημήτρη Κ. Σαμισάρη, *Ιστορική γεωγραφία της ρωμαϊκής επαρχίας Μακεδονίας. Το τμήμα της σημερινής Δυτικής Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1989, σελ. 148.

- N. K. Μουτσόπουλου, Ο αυτοκράτορας Βασίλειος στη Δεάβολη και την Πρέσπα, *Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, ΙΔ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο* (28-30 Μαΐου 1993), *Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 51, 54.

- Αναστασίας Χρυσοστόμου, Η Έδεσσα και η περιοχή της. Στοιχεία ιστορικής τοπογραφίας, Δήμου Έδεσσας, *Πρακτικά Α' Πανελλήνιου Επιστημονικού Συμποσίου: Η Έδεσσα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός* (Έδεσσα, 4, 5 και 6 Δεκεμβρίου 1992), επιμέλεια Γ. Κιουτούτσκας, Έδεσσα 1995, σελ. 27-50.

- Αλκμήνης Σταυρίδου - Ζαφράκα, Βοδηνά, μια βυζαντινή πόλη - κάστρο της Μακεδονίας, Δήμου Έδεσσας, *Πρακτικά Α' Πανελλήνιου Επιστημονικού Συμποσίου: Η Έδεσσα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός* (Έδεσσα, 4, 5 και 6 Δεκεμβρίου 1992), επιμέλεια Γ. Κιουτούτσκας, Έδεσσα 1995, σελ. 165-178.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Άννης Κομνηνής, *Αλεξιάς, τόμος Α'* (Βιβλία I, II, III, IV και V), *Συμπληρωματικά Εκδόσεις Διευθύνσεως Εκδόσεων Αρχηγείου Στρατού* 54, Αθήναι 1971, σ. 191-192.
2. Άννης Κομνηνής, *Αλεξιάς, ο.π., Ε'*, 5, 1, σ. 22.
3. Ευδ. Θ. Τσολάκη, *Η Συνέχεια της Χρονογραφίας του Ιωάννη Σκυλίτση (Ioannes Skylitzes Continuatus)*, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 166.
4. Gaufredus Malaterra, *De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae Comitis et Roberti Guiscardi Ducis fratris eius III*, 29 (*Rerum Italicarum Scriptores VII/1*), Bologna, σ. 75.
5. Aut.
6. B. Dentzer, «Topographie der Feldzüge Robert Guiscards gegen das byzantinische Reich», *Festschrift des Geographischen Seminars der Universität Breslau zur Bergüssung des XIII. Deutschen Geographentages*, Breslau 1901, σ. 84.
7. Gaufredus Malaterra, *De rebus*, ο.π., III, 33, σ. 77. Άννης Κομνηνής, *Αλεξιάς, ο.π., Ε'*, 3, 3-7, σ. 14-17.
8. Άννης Κομνηνής, *Αλεξιάς, ο.π., Ε'*, 3, 3-3, 6-5, 1, σ. 14, 16, 22.
9. Guillelmus Apuliensis, *Gesta Roberti Giscardi*, IV, 524-527, Palermo 1961, σ. 232.
10. Άννης Κομνηνής, *Αλεξιάς, ο.π., Ε'*, 4, 1, σ. 17.
11. Aut. *E'*, 4, 2, σ. 18.
12. Guillelmus Apuliensis, *Gesta*, ο.π., V, 1-5, σ. 236.
13. Άννης Κομνηνής, *Αλεξιάς, ο.π., Ε'*, 4, 1-8, σ. 17-22. Guillelmus Apuliensis, *Gesta*, ο.π., V, 6-23, σ. 237· πρβλ. Gaufredus Malaterra, *De rebus*, ο.π., III, 39, σ. 81.
14. Άννης Κομνηνής, *Αλεξιάς, ο.π., Ε'*, 4, 3-4, σ. 19.
15. Aut., *E'*, 4, 7-8, σ. 21-22.
16. Guillelmus Apuliensis, *Gesta*, ο.π., V, 20-23, σ. 237.
17. Άννης Κομνηνής, *Αλεξιάς, ο.π., Ε'*, 4, 8-5, 1, σ. 22 και 23.
18. Karl Schwartz, Die Feldzüge Robert Guiscards gegen das byzantinische Reich, nach den Quellen dargestellt, *Programm, mit welchem zur öffentlichen Prüfung und Schlussfeierlichkeit es Kurfürstlichen Gymnasiums zu Fulda auf den 3. 4. und 5. April 1854 ergebenst einladet der Director des Gymnasiums*, Fulda 1854, σ. 34.
19. Άννης Κομνηνής, *Αλεξιάς, ο.π., Ε'*, 5, 1, σ. 22.
20. B. Dentzer, *Topographie*, ο.π., σ. 27.
21. Vassiliki Kravari, *Villes et villages de Macédoine occidentale*, Paris 1989, σ. 179.
22. Άννης Κομνηνής, *Αλεξιάς, ο.π., Ε'*, 5, 1, σ. 22.
23. F. Chalandon, *Essai sur le règne d' Alexis Ier Comnène (1081-1118)*, Paris 1900, σ. 87.
24. B. Dentzer, *Topographie*, ο.π., σ. 111.
25. Άννης Κομνηνής, *Αλεξιάς, ο.π., Ε'*, 5, 1, σ. 238.
26. Aut., *E'*, 5, 1, σ. 22.
27. Άννης Κομνηνής, *Αλεξιάς, τόμος A'* (Βιβλία I, II, III, IV και V), *Συμπληρωματικά Εκδόσεις Διευθύνσεως Εκδόσεων Αρχηγείου Στρατού* 54, Αθήναι 1971, σ. 191-192.
28. Άννης Κομνηνής, *Αλεξιάς, ο.π., Ε'*, 5, 1, σ. 22.
29. Aut.
30. Aut.
31. Δέσποινας Ευγενίδου, «Ανασκαφές στη βυζαντινή κεντρική και δυτική Μακεδονία, Σέρβια και Μογλενά», *AEMΘ* 1 (1987), 67-68· της ίδιας, «*Servia and Moglena. Two byzantine Cities of Macedonia*», *Ιστορικογεωγραφικά* 2 (1988), 20, 22.
32. Άννης Κομνηνής, *Αλεξιάς, ο.π., Ε'*, 5, 1, σ. 22.
33. F. Chalandon, *Essai*, ο.π., σ. 87 υποσ. 5.
34. Άννης Κομνηνής, *Αλεξιάς, ο.π., Ε'*, 5, 1, σ. 22.
35. Ευστ. Ι. Στουγιανάκη, *Έδεσσα η μακεδονική εν τη ιστορίᾳ*, Θεσσαλονίκη 1932, σ. 189.
36. Αναστασίας Χρυσοστόμου, «Το τείχος της Έδεσσας», *AEMΘ* 1 (1987), 161, 163, 166· Αλκμήνης Σταυρίδου - Ζαφράκα, «Βοδηνά, μια βυζαντινή πόλη - κάστρο της Μακεδονίας», *Πρακτικά Α' Πανελλήνιου Επιστημονικού Συμποσίου: Η Έδεσσα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός* (Έδεσσα 4, 5 και 6 Δεκεμβρίου 1992), επιμ. Γ. Κιουτούτσκας, Έδεσσα 1995, σ. 169.
37. Michael Glycae Annales, Bonnae 1836, σ. 576.
38. Ιωάννου του Σκυλίτση, *Σύνοψις Ιστοριών, Βασίλειος και Κωνσταντίνος*, 27 (*Ioannis Scylitzas Synopsis Historiarum*), editio princeps, recensuit Ioannis Thurn, 1963, σ. 344-345.
39. Ιωάννου του Καντακούζηνού, *Ιστοριών βιβλίον Δ'*, ιθ', τ. 3, Bonnae 1832, σ. 127.
40. Άννης Κομνηνής, *Αλεξιάς, ο.π., Ε'*, 5, 1, σ. 22.
41. Δέσποινας Ευγενίδου «Το Κάστρο της Χρυσής και το Θέμα των Μογλενών», *Αμητός, Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Μ. Ανδρόνικο*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 325, 328, 329· της ίδιας, «Ανασκαφές», ο.π., σ. 63, 64· της ίδιας, «*Servia and Moglena*», ο.π., σ. 16.
42. Άννης Κομνηνής, *Αλεξιάς, ο.π., Ε'*, 5, 1, σ. 22.
43. Ευστ. Ι. Στουγιανάκη, *Έδεσσα*, ο.π., σ. 190.
44. Vassiliki Kravari, *Villes et villages*, ο.π., σ. 235.
45. B. Dentzer, *Topographie*, ο.π., σ. 111.
46. Άννης Κομνηνής, *Αλεξιάς, ο.π., Ε'*, 5, 1, σ. 22-23.
47. Aut., *E'*, 5, 1, σ. 23.
48. Aut.
49. Aut., *E'*, 5, 2, σ. 23.
50. Aut., *E'*, 5, 2, σ. 24.
51. Aut., *E'*, 5, 2, σ. 23.
52. Aut., *E'*, 5, 3, σ. 24.
53. Aut., *E'*, 7, 1, σ. 30-32.
54. Guillelmus Apuliensis, *Gesta*, ο.π., V, 71-74, σ.
241. Για την πολιορκία της Λάρισας και την απελευθέρωσή της από τον Αλέξιο Κομνηνό βλ. Αρ. Αθ. Γλαβίνα, «Οι Νορμανδοί στη Θεσσαλία και η πολιορκία

- της Λάρισας (1082-1083)», *Βυζαντιακά* 4 (1984), 35-45.
55. Άννης Κομνηνής, *Αλεξιάς*, ό.π., Ε΄, 7, 3, σ. 31.
56. *Αυτ.*, Ε΄, 7, 4-5, σ. 32.
57. *Guillelmus Apuliensis, Gesta*, ό.π., V, 75-76, σ. 240.
58. Άννης Κομνηνής, *Αλεξιάς*, ό.π., Ε΄, 7, 5, σ. 32.
59. *Αυτ.*, Ε΄, 5, 6, σ. 25-26.
60. *Guillelmus Apuliensis, Gesta*, ό.π., V, 77-79, σ. 240.
61. Άννης Κομνηνής, *Αλεξιάς*, ό.π., Στ΄, 1, 1, σ. 41. Για την κατάληψη της Καστοριάς από τους Νορ-

- μανδούς και την ανακατάληψή της από τον Αλέξιο Κομνηνό δρά Απ. Αθ. Γλαβίνα, «Οι Νορμανδοί στην Καστοριά (1082-1083)», *Βυζαντινά, Δώρημα στον I. Καραγιανόπουλο* 13/2 (1985), 1254-1265.
62. Άννης Κομνηνής, *Αλεξιάς*, ό.π., Στ΄, 1, 4, σ. 43.
63. *Αυτ.*, ΣΤ΄, 8, 1, σ. 60.
64. *Αυτ.*, ΣΤ΄, 5, 1, σ. 50.
65. *Αυτ.*, ΣΤ΄, 1, 4, σ. 43.
66. *Αυτ.*, ΣΤ΄, 1, 4 · 5, 1, σ. 43, 50.
67. *Αυτ.*, Ε΄, 3, 7 · ΣΤ΄, 5, 1, σ. 17, 50.

Apostolos Ath. Glavinas

The Normans in western Macedonia (1082–1083). Their passage through Edessa and Moglena

Setting forth from Dyrrachion, the Normans subdued the Prespa area and immediately afterwards occupied Kastoria in March 1082.

In April their leader, Robert Guiscard, returned to Italy. His eldest son, Bohemund, set his sights on Epiros and twice vanquished the Byzantine Emperor, Alexios Komnenos.

From the middle of 1082 Bohemond advanced into western and northern Macedonia: one division of his army took the two Pologoi, another Skopje, while he himself reached Ohrid, which he abandoned after failing to take the fortress, as he failed also to take Ostrovo. He then passed through Sosko, Servia, Beroia, and Edessa, ending up at Moglena, where he rebuilt the ruined fortress. The next stop was Aspres Ekklesies and early in the autumn of 1082 he returned to Kastoria. The megas domestikos Gregory Pakourianos took Moglena and demolished its little fortress.

Bohemund moved on down into Thessaly, where he took Trikala and Tzibiskos and, on 3 November 1082, besieged Larisa.

Alexios defeated the Normans in July 1083 and Thessaly breathed again. The Normans stayed awhile at Trikala, then left for Kastoria. His funds gone, Bohemund reached Avlon and from there crossed over to Italy when he learnt that Alexios had recovered Kastoria. Western Macedonia was thus rid of the Normans.

Βασιλική Νεράντζη - Βαρμάζη

Αγροτική οικονομία στην περιοχή της Έδεσσας κατά τους τελευταίους βυζαντινούς αιώνες

Μετά την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους της Δ΄ Σταυροφορίας την άνοιξη του 1204 και την κατάλυση του ενιαίου Βυζαντινού Κράτους, για τις επαρχίες της Αυτοκρατορίας άρχισε μια εποχή περιπτειών, οι οποίες με κάποια μικρά ήπια διαλείμματα θα διαρκέσουν ώς το τέλος της βυζαντινής περιόδου και τη σταδιακή κατάκτηση των διαφόρων επαρχιών από τους Οθωμανούς Τούρκους.

Η Έδεσσα και η περιοχή της δεν αναφέρονται πάντοτε ονομαστικά στις περιπτέτειες του 13^{ου} και 14^{ου} αι., πρέπει όμως να δεχτούμε ότι ακολούθησαν την τύχη των άλλων βόρειων βαλκανικών επαρχιών της Αυτοκρατορίας. Αρχικά βρέθηκαν στις παρυφές του Λατινικού Βασιλείου της Θεσσαλονίκης, που ίδρυσε ο Βονιφάτιος Μομφερρατικός με έδρα τη Θεσσαλονίκη αμέσως μετά το 1204. Σημαντική απειλή αποτέλεσε για την περιοχή τα αμέσως επόμενα χρόνια ο τσάρος των Βουλγάρων Ιωαννίτσης (Καλογιάννης για τους Βουλγάρους, Σκυλογιάννης για τους Έλληνες, 1197-1207). Ο θάνατος του το 1207 έξω από τη Θεσσαλονίκη έθεσε τέρμα στη φιλόδοξη πολιτική της Βουλγαρίας, αλλά μεμονωμένες επιθέσεις βουλγαρικών στρατιωτικών ομάδων συνεχίστηκαν στην περιοχή της φραγκοκρατούμενης Έδεσσας τουλάχιστον ώς το 1217.

Λίγο αργότερα η Έδεσσα πέρασε στην κυριαρχία του κράτους της Ηπείρου που με αρχική κοιτίδα την Άρτα απλώθηκε γρήγορα σε ολόκληρη τη Δυτική Ελλάδα, τη Θεσσαλία και τη Δυτική Μακεδονία. Το 1224 ο ηγεμόνας της Ηπείρου Θεόδωρος Δούκας Κομνηνός έγινε κύριος της Θεσσαλονίκης και κατέλυσε το Λατινικό Βασίλειο που είχε ιδρυθεί εκεί πριν από είκοσι χρόνια. Σκοπός του ήταν να φτάσει στην Κωνσταντινούπολη και να αποκατα-

στήσει τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία στην παραδοσιακή της έδρα. Δεν το κατόρθωσε όμως, γιατί νικήθηκε από τους Βουλγάρους στον Έβρο το 1230, πιάστηκε αιχμάλωτος και τυφλώθηκε. Αρκετές από τις περιοχές του κράτους του κατακτήθηκαν από τους νικητές, μεταξύ των οποίων και η Έδεσσα, η οποία πέρασε μια περίοδο βουλγαρικής κατοχής ώς το 1337, οπότε ο τυφλός Θεόδωρος Δούκας επέστρεψε στη Θεσσαλονίκη και συνένωσε κάτω από την εξουσία της οικογένειας του τις γύρω περιοχές. Τα επόμενα χρόνια ο αδελφός του Θεοδώρου Μανουήλ διοίκησε την Έδεσσα και τη γύρω περιοχή ώς ανεξάρτηρο δεσποτάτο, το δεσποτάτο των Βοδηνών. Την εποχή όμως αυτή έδη αναδειχτεί η ελληνική Αυτοκρατορία της Νίκαιας ως μεγάλη και υπολογίσιμη δύναμη. Το 1246 ο αυτοκράτορας της Νίκαιας Ιωάννης Γ΄ Βατάτζης κατέλαβε τη Θεσσαλονίκη και το 1252 έγινε κύριος της Έδεσσας.

Ο θάνατος του Ιωάννη Βατάτζη το 1354 αναπτέρωσε τις ελπίδες των αντιπάλων της Αυτοκρατορίας της Νίκαιας. Αποτέλεσμα της νέας κατάστασης ήταν να περάσει για ένα σύντομο χρονικό διάστημα η Έδεσσα και η περιοχή της στην εξουσία του ηγεμόνα της Ηπείρου Μιχαήλ Β΄. Ο νέος όμως αυτοκράτορας της Νίκαιας Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος έστειλε στρατό, ο οποίος νίκησε τον Μιχαήλ Β΄ και τους συμμάχους του το 1359 στη μάχη της Πελαγονίας και προσάρτησε στο κράτος του όλες τις περιοχές ώς την Καστοριά. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1261, ο Μιχαήλ Παλαιολόγος έμπαινε νικητής στην Κωνσταντινούπολη, κατέλυε την Λατινική Αυτοκρατορία της Ανατολής και αποκαθιστούσε τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία στην παλιά της πρωτεύουσα.

Στις αρχές του 14ου αιώνα οι επιδρομές των Καταλανών, που πρωτοπαρουσιάστηκαν στην Ανατολή ως μισθιφόροι των Βυζαντι-